

УДК 94(470+571):327«17/18»

О. О. Уварова

**ЗАСТУПНИЦЬКА ПОЛІТИКА ОСМАНСЬКИМ
ХРИСТΙΑНАМ В КОНТЕКСТІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО
КУРСУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
(остання чверть XVIII — початок XIX ст.)**

Одеський національний медичний університет,
пров. Валіховський, 2, Одеса, 65082, Україна

Уварова Олена Олександрівна, к.і.н., доц., доцент кафедри суспільних наук, e-mail: uvarova@ukr.net

АНОТАЦІЯ

Одним з невивчених напрямів у розвитку Східного питання є заступництво Росії християнам Османської імперії. Остання чверть XVIII — початок XIX ст. — період активізації взаємозв'язків між Російською імперією і турецько-підданими християнськими мешканцями Балкан. Право Росії проводити заступництво фіксувалося у всіх основних домовленостях з Туреччиною і обов'язково використовувалося під час загострення відносин з Англією та Францією у справі Східного питання для покращення російського іміджу серед османських християн.

Заступництво використовувалося Росією для тиску на Османську імперію для вирішення зовнішньополітичних задач. Крім того, Балкани розглядалися царатом як об'єкт для можливої експансії, тому створення прихильності християн до Росії розглядалося як допомога у цій справі. Заступницька політика мала амбівалентний характер: давність культурно-історичних зв'язків та спільність віросповідання обумовлювали її появу, але мінливість двосторонніх стосунків Росії та Туреччини змушувала першу патронувати обережно.

Ключові слова: Східне питання; заступницька політика; християни Османської імперії.

Е. А. Уварова

**ПОЛИТИКА ПОКРОВИТЕЛЬСТВА ОСМАНСКИМ
ХРИСТИАНАМ В КОНТЕКСТЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО
КУРСА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ
(последняя четверть XVIII — начало XIX вв.)**

Одесский национальный медицинский университет,
пер. Валиховский, 2, Одесса, 65082, Украина

Уварова Елена Александровна, к.и.н., доц., доцент кафедры общественных наук, e-mail: uvarova@ukr.net

АННОТАЦИЯ

Одним из неизученных направлений в развитии Восточного вопроса является покровительство России христианам Османской империи. Последняя четверть XVIII — начало XIX вв. — период активизации взаимосвязей между Российской империей и турецко-подданными христианскими жителями Балкан. Право России проводить покровительство фиксировалось во всех основных договоренностях с Турцией и обязательно использовалось во время обострения отношений с Англией и Францией в деле Восточного вопроса для улучшения российского имиджа среди османских христиан.

Покровительство использовалось Россией для давления на Османскую империю для решения внешнеполитических задач. Кроме того, Балканы рассматривались царизмом как объект для возможной экспансии, поэтому создание приверженности христиан в России рассматривалось как помощь в этом деле. Покровительствующая политика имела амбивалентный характер: давность культурно-исторических связей и общность вероисповедания обусловливали ее появление, но изменчивость двусторонних отношений России и Турции заставляла первую покровительствовать осторожно.

Ключевые слова: Восточный вопрос; политика покровительства; христиане Османской империи.

O. O. Uvarova

**PATRONAGE POLICY TO OTTOMAN CHRISTIANS IN THE
CONTEXT OF RUSSIAN EMPIRE FOREIGN POLICY COURSE
(last quarter of the 18th — early 19th centuries)**

Odessa State Medical University,
2 Valihovskyy Lane, Odesa, 65082, Ukraine

Uvarova Olena, PhD in History, Associate Professor, Assistant Professor, Department of social sciences, e-mail: uvarova@ukr.net

ABSTRACT

One of the unexplored areas in the development of the Eastern question is the Russian patronage policy concerning Christians of the Ottoman Empire. Last quarter of 18th — early 19th centuries is the period when the relationship between the Russian Empire and the Christian inhabitants of Turkish Balkans became more active. Russia's right to conduct patronage was documented in all major agreements with Turkey and was used during the deterioration of relations with Britain and France on the Eastern Question in order to improve Russia's image among the Ottoman Christians.

Patronage was used by Russia to apply pressure on Ottoman Empire in order to solve foreign policy problems. In addition, the Balkans were considered as an object for possible Russian expansion, therefore, making Christians loyal to Russia was considered helpful in this matter. Patronage policy was ambivalent: long standing cultural and historical ties and common religion prepared the ground for patronage, but the variability of the bilateral relations between Russia and Turkey forced the former to patronize carefully.

Key words: Eastern question; patronage policy; Christians of the Ottoman Empire.

З часу захоплення Константинополя і падіння Візантійської імперії у XV ст. Московське князівство стає єдиною незалежною православною країною. З розвитком державності і розгалуженням зовнішньої політики з'являється офіційна доктрина про Москву як захисницю східного православ'я. Проіснувавши певний час на сторінках соціально-політичної публіцистики, ця ідея знайшла практичне використання внаслідок російсько-турецьких війн другої половини XVIII ст.

Спеціальних робіт, присвячених російському заступництву, немає. Але згадки про нього присутні в працях щодо Східного питання. Еволюція політики Росії по відношенню до Туреччи-

ни і балканських народів розглядалась в російській дореволюційній історіографії [1; 2]. Ґрунтовно і всебічно Східне питання і зовнішню політику Росії було досліджено радянськими вченими, які визначили і аргументували основні етапи російської політики на Балканах, і, зокрема, показали формування постійної тенденції у зовнішній політиці Росії — надання допомоги народам Балканського півострова у боротьбі проти османського ярма [3–10]. Аналіз історіографії вказує на необхідність залучення документальних джерел, якими стали друковані документи російського міністерства іноземних справ [11–14].

Історіографічна та джерельна бази дозволили досягнути окресленої мети — прослідкувати змінність програми російського заступництва з часу Кючук-Кайнарджийської угоди 1774 р. і до російсько-турецької війни 1806–1812 рр. залежно від характеру російсько-турецьких відносин та інтересів європейських країн.

Економічний розвиток Росії в останні десятиріччя XVIII ст. змусив її вступити до боротьби з Туреччиною за вихід до Чорного моря і, таким чином, зануритися у вирішення Східного питання. Російсько-турецька війна 1768–1774 рр., що послідувала, була завершена Кючук-Кайнарджийською мирною угодою, у ст. 7 якої фіксувалося зобов'язання Порти надати «твердий захист християнському закону і церквам його». Домовлено було про свободу сповідання християнства і права православної церкви у Молдавії, Валахії, Архіпелазі (ст. 16, 17), дозволялося побудувати «публічну греко-російського сповідання церкву», яка «ніякому утиску або образі піддана не була» (ст. 14) [10, с. 362, 367, 369]. Право заступництва християнам у договорі не було чітко сформульовано, але могло в цьому сенсі інтерпретуватися. Таким чином, месіанська роль Росії на Сході отримала міжнародне визнання [6, р. 99]. До речі, пункти стосовно балканських християн з'явилися під час війни і були підказані тактичними міркуваннями — намаганнями російського уряду забезпечити собі підтримку у тилу [10, с. 295].

Важливим інструментом заступництва стали російські консульства на Балканах, право заснувати які Росія отримала за статтею 11 Кючук-Кайнарджийського договору. У 80-х рр. XVIII ст. виникли консульства в Молдавії та Валахії, в Греції (Патрас, Салоніках, Арте та на деяких островах Архіпелагу), в

Рагузі (м. Дубровник, сучасна Хорватія), у венеціанських володіннях — Далмації та на Іонічних островах [4, р. 108–110, 112–113]. Консульства повинні були сприяти посиленню впливу Росії серед місцевих жителів, збирати відомості про їх настрої, про економічний та політичний стан у володіннях Порти, а також сприяти розвитку торгівлі.

Вирішення Чорноморської проблеми поставило перед Росією нову політичну вимогу — відкриття проток Босфор та Дарданели для російських військових кораблів, а також утвердження переважаючого впливу в Південно-Східній Європі, забезпечення режиму вільного судноплавства по Дунаю, Пруту, Дністру, створення плацдарму на Близькому Сході. Всі ці прагнення не могли не викликати протидію з боку західної дипломатії, яка у другій половині XVIII ст. посилила експансію на Близькій Схід. Дружні відносини встановила з Туреччиною Франція, не виключаючи її при цьому зі своїх політичних розрахунків та розробляючи плани по відторгненню від Порти деяких територій, в першу чергу — Єгипту. Справедливо розглядаючи Францію як головного суперника на Близькому Сході, активізує, особливо з 80-х років XVIII ст., свою діяльність Англія. Деяко непослідовною була в цій справі політика Австрії: вона часто змінювала свої плани залежно від міжнародної ситуації, то зміцнюючи «щирю дружбу», то беручи участь в поділі турецьких володінь.

Безпосереднє значення для міжнародного життя та розвитку заступництва мав Яський мирний договір 1791 р., укладений по закінченню російсько-турецької війни 1787–1791 рр., за яким Порта зобов'язувалася звільнити з полону без викупу всіх християн [15].

Наприкінці 80-х рр. XVIII ст. відбулася зміна міжнародних обставин, коли Франція і Англія, які уклали мир після довготривалої війни за американські колонії, послалили своє проникнення на Схід, діючи проти Росії. Внутрішній стан в Туреччині вимагав не тільки мирного перепочинку, а і налагодження добросусідських відносин з Росією. З боку останньої першим кроком до досягнення цієї мети стала місія М. І. Кутузова до Константинополя у 1792–1794 рр. Інструкція, що її він отримав від Катерини II, відображала нові завдання російської дипломатії. «Намірами нашими, — писала імператриця, — звичайно є щиро зберегти мир та добру згоду з Портою, що нам

потрібно для відпочинку по стількох трудах та неспокоях...» [16, с. 196]. Представникам царської адміністрації в Константинополі було наказано намагатися через вірних людей утверджувати серед місцевих жителів прив'язаність до Російської імперії, правителі якої завжди «звертають увагу на одновірців, які таким лютим способом утискаються та принижуються, що кожна війна має на меті дістати їм звільнення від ярма агарянського та заснувати процвітання їх під власним православним пануванням...» [16, с. 198–199]. Даючи настанови М. І. Кутузову, Катерина II просила «голубити християн, під ярмом варварським пригнічених», але проявляючи обережність, щоб не привернути увагу турок і не дати, таким чином, приводу для будь-яких утисків християн [16, с. 198].

З 1790-х рр. між двома імперіями зміцнювалася позитивна тенденція, яка зростала у міру активізації французької агресії на півдні Європи і у Середземномор'ї. У січні 1799 р. імператором Павлом I був підписаний російсько-турецький союзний договір (спрямований проти Франції, яка в 1798 р. окупувала Мальту та почала воєнні дії в Єгипті), згідно з яким Чорне море оголошувалося закритим російсько-турецьким басейном. Договір 1799 р. створив певні передумови для співпраці між Росією та Туреччиною в балканських справах. Об'єднана російсько-турецька ескадра звільнила зайняті у 1797 р. французами Іонічні острови. Згідно із укладеною у 1800 р. між Росією та Туреччиною конвенцією з островів в Іонічному морі за ініціативою Росії була створена Республіка Семи Об'єднаних островів, сюзереном якої був турецький султан, а заступником — російський цар [7, с. 51].

Іонічні острови стали відігравати вирішальну роль в балканській політиці Росії як ключова позиція та найкрупніша оперативна база в Східному Середземномор'ї для боротьби проти Наполеона [11, с. 582] та для боротьби з Туреччиною за ідеологічний вплив Росії на всі грецькі землі [14, с. 313]. Переслідуючи свої власні інтереси, царський уряд підтримував визвольні прагнення іонічних греків. Створення за допомогою Росії та існування протягом майже дев'яти років Республіки Семи Об'єднаних островів стало першою спробою відновлення грецької державності. Але за Тільзитським миром 1807 р. Іонічні острови перейшли до Франції [14, с. 312–314, 304–306].

Союзницькі стосунки з Портою, загроза використання Францією національно-визвольного руху підданих султана в своїх інтересах спонукали петербурзький двір прикладати всіх зусиль для того, щоб перешкодити виникненню на Балканах анти-турецьких повстань, які могли б ослабити Османську імперію [11, с. 516]. В той же час переважання російського політичного впливу в Стамбулі було використано російською дипломатією для посилення тиску на Порту з метою примусити її покращити становище балканських народів [11, с. 239–240, 242–243, 252–255, 276, 713–715]. У вересні 1802 р. було підписано російсько-турецьку угоду про статус Молдови та Валахії. Туреччина припускала, що були допущені «зловживання та перекручення деяких постанов» попереднього періоду і що Росія мала право виступати на захист Валахії та Молдови [17, с. 376].

Російське заступництво християнам Османської імперії, зумовлене домовленостями, мало і глибокі економічні корені. Це право дало можливість Росії політичним втручанням у внутрішні справи Туреччини оберігати свої економічні зв'язки з Грецією. На початок XIX ст. греки мали великий флот і були головними посередниками у торгівлі, і можна сказати, що успіхи південноросійської торгівлі залежали великою мірою від свободи та безпеки грецької навігації [4, р. 111–112].

З осені 1803 р. Росія активізувала військові приготування для захисту Балканського півострова від небезпеки вторгнення французів [11, с. 626]. Доки Туреччина існувала та залишалась російським союзником, треба було її захищати від прагнень Наполеона і навіть стримувати визвольні устремління балканських народів [11, с. 516]. Необхідно також було не викликати яких-небудь підозр з боку європейських держав — Англії та особливо Австрії, — які завжди ревниво та з підозрою стежили за всіма акціями Росії на Балканах. Маючи перед собою такі складні зовнішньополітичні завдання, Олександр I не вважав за можливе протиставляти французькій пропаганді будь-яких декларацій та обіцянок відносно майбутньої незалежності греків та інших народів Балканського півострова. Щоправда, така перспектива розглядалася в Петербурзі як досить прийнятна в майбутньому, наприклад, у випадку, якщо б греки надали серйозну допомогу Росії під час майбутніх битв із французами на Балканах [12, с. 112–113].

У даній міжнародній обстановці Олександр I віддавав перевагу обережній тактиці: не зв'язуючи себе будь-якими обіцянками на далеке майбутнє, розширювати політичні контакти з балканськими діячами, запевняти їх, що Росія потурбується про покращення політичної долі підданих султана [11, с. 575–584, 651–657]. І ряд кроків в цьому напрямі був зроблений: так, наприклад, в грудні 1803 р. російський посланець в Константинополі А. Я. Італінський отримав наказ «знову запевняти рейс-ефендія, наскільки корисно та необхідно для спокою та безпеки Порти» надати Греції широкі автономні права [11, с. 571–572]. Протягом наступного року єдиною метою, яку могла переслідувати Росія, було збереження Османської імперії в незмінному стані та перешкодження зазіханням на неї інших держав [11, с. 635]. Неспокій спонукав Росію активізувати зв'язки, що існували між російським двором та оттоманськими підданими православного віросповідання [11, с. 635, 652]. А. Я. Італінський постійно намагався утримати Порту від репресивних заходів відносно до греків та переконати її в тому, наскільки важливо турецькому уряду заслужити довіру своїх підданих прихильним до них ставленням, а не озлоблювати і змушувати їх прислухатися до підступних переконань Франції [11, с. 635; 12, с. 77]. Російському представнику в Іонічній республіці Г. Д. Моченіго було наказано розширювати зв'язки з місцевими жителями, запевняти в добрих намірах імператора та його постійній турботі про них; при цьому сумлінно уникати всього, що могло б скомпрометувати російську сторону перед Портою [12, с. 112]. Олександр I бажав забезпечити, принаймні, більш терпиме існування християнським народам, що «стогнуть під володарюванням Порти, і тим самим зробити і її власний стан менш хитким» [12, с. 150].

У вересні 1805 р. урядом Олександра I був підписаний новий російсько-турецький договір [12, с. 589–594]. Договір передбачав взаємодопомогу сторін у випадку війни з Наполеоном, Туреччина підтверджувала свій обов'язок пропускати російські військові судна через протоки; було підтверджено заступництво Росії щодо християнського населення Османської імперії. Султан погоджувався з продовженням окупації російськими військами Іонічних островів (секретна стаття 4). Домовленість 1805 р. була однією з найбільш нетривалих в історії міжна-

родних відносин. Свої зобов'язання турки незабаром порушили в Молдові та Валахії, усунувши без відома Росії господарів К. Іпсіланті та О. Мурузі та замінивши на профранцузьки налаштованих О. Сутцу та С. Каллімахі [13, с. 32]. У відповідь на це Олександр I наказав військам вступити в князівства, після чого Порта оголосила Росії війну. Було розпочато російсько-турецьку війну 1806–1812 рр.

При вивченні тієї ролі, яку відігравала Російська імперія у боротьбі з османами, неважко помітити, що керувалася вона не тільки ідеєю захисту християнства, а головним чином, своїми власними політичними і торгівельними інтересами, особливо коли передбачала фатальне зіткнення із завойовниками Балканського півострова і хотіла знайти собі союзників.

Ідеї релігійного месіанізму слугували прикриттям реальної мети російських правлячих кіл — посилення воєнно-політичного впливу Росії в чорноморському та середземноморському басейнах та укріплення південних рубежів Російської імперії. При цьому християнські піддані султана сприймалися як природні союзники Росії, які могли надати допомогу для досягнення цієї мети. Росія, підтримуючи в періоди зближення досить дружні стосунки з Туреччиною, завжди мала на увазі певний запасний план на випадок руйнування Османської імперії через внутрішні причини. Хоч і не можна відкидати вплив релігійної самосвідомості російського суспільства того часу.

Політика Росії відносно балканських християнських народів носила амбівалентний характер: з одного боку — давність культурно-історичних зв'язків та спільність віросповідання обумовлювали появу заступництва, з іншого — мінливість російсько-турецьких та загальноєвропейських стосунків змушувала патрунувати обережно.

Подальше дослідження російського заступництва османським християнам яскраво покаже механізм використання релігійного фактора для вирішення міжнародних завдань. Допоможе прослідкувати ще й його внутрішньополітичний бік, який втілювався у сприянні переселенню балканських мешканців на землі півдня Російської імперії, переважно північно-причорноморські, де вони заснували низку національних громад і брали активну участь в економічному, суспільному і культурному житті.

Література та джерела

1. Жигарев С. Российская политика в восточном вопросе (ее история в XVI–XIX веках, критическая оценка и будущие задачи). Историко-юридические очерки / С. Жигарев. — М. : Университетская типография, 1896. — Т. 1. — 465 с.
2. Ульяницкий В. А. Дарданеллы, Босфор и Черное море в XVIII в. / В. А. Ульяницкий. — М. : Изд-во Имп. АН, 1883. — 464 с.
3. Арш Г. Л. Этеристское движение в России (Освободительная борьба греческого народа в начале XIX в. и русско-греческие связи) / Г. Л. Арш. — М. : Наука, 1970. — 372 с.
4. Арш Г. Л. О русской системе «покровительства» и о некоторых ее социально-экономических и политических последствиях для населения Балкан (конец XVIII — начало XIX вв.) / Г. Л. Арш // *Etudes balkaniques*. — 1975. — № 2. — Р. 108–113.
5. Достян И. С. Россия и Балканский вопрос. Из истории русско-балканских политических связей в первой трети XIX в. / И. С. Достян. — М. : Наука, 1972. — 368 с.
6. Достян И. С. Значение Кючук-Кайнарджийского договора 1774 г. в политике России на Балканах конца XVIII и XIX вв. / И. С. Достян // *Etudes balkaniques*. — 1975. — № 2. — Р. 97–107.
7. Балканы в международной жизни Европы (XV–XIX вв.) / Е. П. Наумов, Г. Л. Арш, И. С. Достян, В. Н. Виноградов // Балканские исследования. — 1982. — Вып. 7. — С. 42–66.
8. Станиславская А. М. Россия и Греция в конце XVIII — начале XIX в. Политика России в Ионической республике. 1798–1807 гг. / А. М. Станиславская. — М. : Наука, 1976. — 376 с.
9. Восточный вопрос во внешней политике России. Конец XVIII — начало XX в. / отв. ред. Н. С. Киняпина. — М. : Наука, 1978. — 436 с.
10. Дружинина Е. И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 г. (его подготовка и заключение) / Е. И. Дружинина. — М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1955. — 368 с.
11. Внешняя политика России XIX и начала XX века [Текст] : документы Рос. м-ва иностр. дел / М-во иностр. дел СССР; [Комис. по изданию дипломат. документов при МИД СССР: д-р экон. наук А. А. Громыко (пред.) и др.]. — М. : Госполитиздат, 1960. Т. 1 : Март 1801 г. — апрель 1804 г. / [ред. коллегия: А. Л. Нарочницкий (отв. ред.) и др.].
12. Там само. — Сер. 1. — Т. 2 : Апрель 1804 г. — декабрь 1805 г. — М. : Госполитиздат, 1961. — 744 с.
13. Там само. — Сер. 1. — Т. 4 : Июль 1807 г. — март 1809 г. — М. : Госполитиздат, 1965. — 783 с.
14. Там само. — Сер. 1. — Т. 7 : Январь 1813 г. — май 1814 г. — М. : Госполитиздат, 1970. — 872 с.
15. Полное собрание законов Российской империи. Собрание I. — 1830. — Т. XXIII. — № 17008. — С. 287–292.

16. Кутузов М. И. Сборник документов / М. И. Кутузов ; ред. Л. Г. Бескровный. — М. : Военное изд-во М-ва Вооруженных Сил Союза ССР, 1950 — Т. I. — 796 с. — (Материалы по истории русской армии: Русские полководцы).
17. Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV — начало XIX в.) / Драгнев Д. М. (отв. ред.). — Кишинёв : Штиинца, 1987 г. — 464 с.

REFERENCES

1. ZHIGAREV, S. (1896) *Rossijskaja politika v vostochnom voprose (e istorija v XVI-XIX vekah, kriticheskaja ocenka i budushhie zadachi). Istoriko-juridicheskie ocherki — Russian policy in the Eastern question (its history in the 16–19 centuries, critical assessment and future goals). Historical and legal essays.* 1. Moscow: Universitetskaja tipografija (in Russian).
2. UL'JANICKIJ, V. A. (1883) *Dardanelly, Bosfor i Chernoe more v XVIII v. — The Dardanelles, Bosphorus and the Black Sea in the 18 century.* — Moscow: Izd-vo Imp. AN. (in Russian).
3. ARSH, G. L. (1970) *Eteristskoe dvizhenie v Rossii. (Osvoboditel'naja bor'ba grecheskogo naroda v nachale XIX v. i rusko-grecheskie svjazi) — Etairea's movement in Russia. (Liberation struggle of the Greek people at the beginning of the 19 century and Russian-Greek ties).* — Moscow: Nauka (in Russian).
4. ARSH, G. L. (1975) O russoj sisteme «pokrovitel'stva» i o nekotoryh ee social'no-jekonomicheskikh i politicheskikh posledstvijah dlja naselenija Balkan (konec XVIII — nachalo XIX vv.) — On the Russian system of «patronage» and some of its socio-economic and political consequences for the population of the Balkans (the end of 18 — early 19 centuries) — *Etudes balkaniques — Balkan studies.* 2. p. 108–113 (in Russian).
5. DOSTJAN, I. S. (1972) *Rossija i Balkanskij vopros. Iz istorii rusko-balkanskih politicheskikh svjazej v pervoj treti XIX v. — Russia and the Balkan question. From the history of Russian-Balkan political ties in the first third of the 19 century.* Moscow: Nauka. (in Russian).
6. DOSTJAN, I. S. (1975) Znachenie Kjučuk-Kajnardzhijskogo dogovora 1774 g. v politike Rossii na Balkanah konca XVIII i XIX vv. — The importance of Treaty of Küçük Kaynarca in 1774 in Russia's policy in the Balkans at the end of the 18 and 19 centuries — *Etudes balkaniques — Balkan studies.* 2. p. 97–107 (in Russian).
7. NAUMOV, E. P., ARSH G. L., DOSTJAN I. S. & VINOGRADOV V. N. (1982) Balkany v mezhdunarodnoj zhizni Evropy (XV-XIX vv.) — The Balkans in the international life of Europe (15–19 centuries) — *Balkanskye yssledovanyja — Balkan studies.* 7. p. 42–66 (in Russian).
8. STANISLAVSKAJA, A. M. (1976) *Rossija i Grecija v konce XVIII — nachale XIX v. Politika Rossii v Ionicheskoj respublike.*

- 1798–1807 gg. — *Russia and Greece in the late 18 — early 19 century. Russia's policy in the Ionian Republic. 1798–1807 years.* Moscow: Nauka (in Russian).
9. KINYAPINA, N. S. et. al. (eds.) (1978) *Vostochnyj vopros vo vneshnej politike Rossii. Konec XVIII — nachalo XX v. — Eastern Question in Russian foreign policy. End of the 18 — beginning of 20.* Moscow: Nauka (in Russian).
  10. DRUZHININA, E. I. (1955) *Kjuchuk-Kajnardzhijskij mir 1774 g. (ego podgotovka i zakljuchenie) — Treaty of Kъзък Kaynarca 1774 (its preparation and conclusion).* Moscow: USSR Academy of Sciences (in Russian).
  11. NAROCHNICKIJ, A. L. et. al. (eds.) (1960) *Vneshnjaja politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty Rossijskogo ministerstva inostrannyh del — Russia's foreign policy in 19 and early 20 century. Documents of the Russian Ministry of Foreign Affairs.* Moscow: Gospolitizdat. 1 (in Russian).
  12. NAROCHNICKIJ, A. L. et. al. (eds.) (1961) *Vneshnjaja politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty Rossijskogo ministerstva inostrannyh del — Russia's foreign policy in 19 and early 20 century. Documents of the Russian Ministry of Foreign Affairs.* Moscow: Gospolitizdat. 2 (in Russian).
  13. NAROCHNICKIJ, A. L. et. al. (eds.) (1965) *Vneshnjaja politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty Rossijskogo ministerstva inostrannyh del — Russia's foreign policy in 19 and early 20 century. Documents of the Russian Ministry of Foreign Affairs.* Moscow: Gospolitizdat. 4 (in Russian).
  14. NAROCHNICKIJ, A. L. et. al. (eds.) (1970) *Vneshnjaja politika Rossii XIX i nachala XX veka. Dokumenty Rossijskogo ministerstva inostrannyh del — Russia's foreign policy in 19 and early 20 century. Documents of the Russian Ministry of Foreign Affairs.* Moscow: Gospolitizdat. 7 (in Russian).
  15. SPERANSKIJ, M. M. (ed.) (1830) *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie I — Complete Collection of Laws of the Russian Empire.* Collection I. XXIII. p. 287–292. (in Russian).
  16. BESKROVNYI, A. G. (ed.) (1950) *Kutuzov M. I. Sbornik dokumentov — Kutuzov M. I. Collection of documents.* Moscow: Ministry of the USSR Armed Forces. 1 (in Russian).
  17. DRAGNEV, D. M. (ed.) (1987) *Očerki vneshnepoliticheskoj istorii Moldavskogo knjazhestva (poslednjaja tret' XIV — nachalo XIX v.) — Essays on the history of the foreign policy of the Moldavian principality (the last third of the 14 — the beginning of 19 century).* Kishin'jov: Shtiinca (in Russian).